

ДЕЯКІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРИМУШУВАННЯ ДО ВИКОНАННЯ ЧИ НЕВИКОНАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Згідно зі ст.355 КК України примушуванням до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань визнається вимога виконати чи не виконати договір, угоду чи інше цивільно-правове зобов'язання з погрозою насильства над потерпілим або його близькими родичами, пошкодження чи знищення їх майна [1, с.703]. Таким чином, примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань – злочин, що посягає на суспільно-правові відносини, визнані забезпечувати дотримання відповідних правил, які встановлюють певний порядок виникнення та реалізації зобов'язальних прав громадян.

Соціально-економічний розвиток суспільства, поява нових форм господарювання вимагає від потенційних сторін цивільно-правових зобов'язань їх належного юридичного оформлення, а також виконання в повному обсязі умов, які містяться в угоді. Невідповідність вимогам закону, недосконалість судової системи в розгляді спорів, що виникають у процесі виконання зобов'язань, невиконання однією із сторін зобов'язання призводить до появи бажання у іншій стороні якнайшоріше примусити виконати умови зобов'язання. Метою нашої роботи є розробка криміналістичної характеристики примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, що допоможе правильній організації розкриття та розслідування злочину, планування на досудовому слідстві, та визначення правильної лінії проведення оперативно-розшукових заходів та провадження окремих слідчих дій.

Склад злочину, передбаченого ст.355 КК України, дуже схожий із складом злочину, передбаченим ст.189 КК України (вимагання) . Особливістю примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань є те, що цей злочин спрямований проти встановленого порядку вирішення питань зобов'язального права і тому підриває авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування та приносить моральну, матеріальну та фізичну шкоду потерпілим. Щодо вимагання – то це корисливий злочин, що підриває охоронюване законом право власності. Обов'язковими ознаками його суб'єктивної сторони є незаконне збагачення за рахунок майна, на яке винний не має права, або шляхом несплати вартості дій майнового характеру (виконаної роботи, наданих послуг), вчинених потерпілим. Особа, що примушує іншу особу виконати (або не виконати) цивільно-правові зобов'язання, має повне право на вимоги щодо їх виконання, але здійснює ці вимоги протиправним насильницьким способом. Що стосується вимагача, то його дії протиправні як стосовно пред'явлених вимог на майно, послуги тощо, так і щодо здійснення насильницьких дій для одержання чужого майна. Але в деяких випадках дії винної особи можуть кваліфікуватися і за сукупністю ст. 189, 355 КК України, у випадках, коли винний вимагає від особи відшкодувати заподіяну шкоду в більшому обсязі, ніж

встановлено рішенням суду. У частині відшкодування шкоди, розмір якої визначений угодою або судом, дії винного слід розцінювати як примушування до виконання цивільно-правового зобов'язання (ст. 355 КК України), а в частині, що перевищує цей розмір, – вимаганням (ст. 189 КК України).

Важливо також мати на увазі, що відповідальність за ст.355 КК України може настати лише за примушення до виконання чи невиконання реально, фактично або об'єктивно існуючого або оспорюваного при певних умовах зобов'язання, яке виникло з підстав, передбачених чинним законодавством. Наприклад, згідно з чинним законодавством зобов'язання по відшкодуванню витрат, завданих неповнолітніми, несуть батьки або опікуни. Але це зобов'язання може бути спірним, тому що умовою його покладення на потерпілого є наявність доведеної вини. Отже, коли особу примушують передати майно чи право на нього або вчинити дії майнового характеру при відсутності покладеного чи об'єктивно існуючого обов'язку потерпілого на виконання цих дій, в наявності вимагання, що тягне за собою відповідальність за ст. 189 КК України. За ст. 355 КК України дії повинні кваліфікуватися лише у випадку, коли предмет зобов'язання, яке вимагають виконати, точно визначений укладеною угодою, рішенням суду, чинним законодавством тощо. Якщо ж предмет зобов'язання чітко не визначений, дії винного також необхідно кваліфікувати як вимагання. Наприклад, вимога сплатити певну суму за заподіяну моральну шкоду особою, визнаною винною у поширенні неправдивих відомостей, якщо судом не вирішувалось питання про її відшкодування, повинна кваліфікуватися як вимагання, тому що право на відшкодування такої шкоди хоч існує, але розмір її може встановити лише суд.

Розглядаючи криміналістичну характеристику примушування до виконання чи невиконання ЦПЗ на основі наукових розробок у понятійній сфері цієї категорії [3], а також вивчення матеріалів судової та слідчої практики, необхідне виділення наступних її елементів :

- спосіб примушування до виконання чи невиконання ЦПЗ;
- сліди злочину;
- предмет злочинного посягання;
- особа злочинця;
- особа потерпілого;
- постзлочинна діяльність злочинця та потерпілого.

У системі запропонованих елементів особливу увагу привертає спосіб злочину. У криміналістичній літературі цьому питанню приділялося багато уваги, варто назвати праці таких вчених, як Селіванов М.А., Колесніченко А.Н., Лубін А.Ф., Зуйков Г.Г., Парфенков С.В. та інші.

Такий інтерес до цього елементу криміналістичної характеристики обумовлений перш за все вимогами п.1 ст.64 КПК України, де вказано, що при провадженні досудового слідства, дізнання, розгляду справи в суді спосіб та інші обставини вчинення злочину підлягають доказуванню. Також інформація про спосіб дасть змогу визначити характер організованої злочинної групи, яка скоїла злочин, її якісно-кількісний склад, та розкрити злочини, які скоювала ця група раніше.

У якості способу злочину в криміналістичній літературі прийнято розуміти діяльність злочинця, виражену в певній взаємопов'язаній системі операцій та прийомів підготовки, скоєння та приховування злочину [3, с.22] або ж систему взаємопов'язаних, цілеспрямованих навмисних дій, направлених на підготовку, скоєння, та приховування злочинів, які реалізуються у відповідності з обстановкою та властивостями особи, а також обумовлені ними дії цілого ряду інших осіб, необхідні для настання злочинного результату [4, с.129].

Характерною особливістю підготовки до вчинення примушування до виконання чи невиконання ЦПЗ є те, що в разі вчинення його безпосередньо кредитором підготовчі дії можуть обмежуватися лише прийняттям рішення про примушування, з урахуванням того, що сам кредитор може вважати свої дії законними, а погрози, висловлені ним в ході реалізації злочину, такими, що не можуть бути реалізовані в майбутньому.

Основними елементами підготовки до вчинення злочину можливо виділити наступні:

- прийняття рішення про вчинення злочину;
- вивчення суті зобов'язання;
- консультації із спеціалістами;
- підбір співучасників;
- вибір місця та вивчення обстановки вчинення злочину;
- створення умов для вчинення злочину;
- вибір способу приховування злочину.

Спосіб скоєння примушування до виконання чи невиконання ЦПЗ чітко охарактеризований в диспозиції статті 355 Кримінального кодексу України. Конкретними діями по відношенню до потерпілого можуть бути:

- погроза насильства над потерпілим або його близькими родичами;
- пошкодження чи знищення їх майна;
- погрози вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень.

Перераховані дії направлені на виникнення у потерпілого «бажання» виконати цивільно-правове зобов'язання або змусити не виконувати його. Для цього потерпілий може бути поставлений у такі рамки, при яких у нього не залишається іншого вибору. Так, потерпілий зважає на те, що йому буде вигідніше зробити – виконати (невиконати) зобов'язання чи мати насильницький вплив з боку злочинців.

Дії злочинців, направлені на приховування злочину, можуть носити різноманітний характер, а саме:

- дії, спрямовані на повне або часткове знищення слідів злочину в процесі приготування до скоєння злочину;
- знищення матеріальних носіїв інформації про злочин (угоди, їх копії та ін) з метою створення ілюзії відсутності цивільно- правових зобов'язань між потерпілим та злочинцем;
- відмова від виконання зобов'язання боржником (потерпілим) в обмін на неповідомлення до органів правопорядку, або зміну своїх свідчень у процесі досудового слідства;

– реєстрація через нотаріальні органи добровільного виконання зобов'язання боржника перед кредитором з метою усунення підозр у слідства про те, що мав місце факт примушування до виконання ЦПЗ;

– вплив на свідків (при цьому свідками можуть бути як особи, які були присутні при укладанні ЦПЗ, так і особи, які бачили або їм стало відомо про примушування до виконання чи невиконання ЦПЗ).

Дуже важливе місце у криміналістичній характеристиці примушування до виконання чи невиконання ЦПЗ мають сліди злочину, оскільки діяльність людини у всякому разі має своє матеріальне або ідеальне відображення. У процесі слідчо-розшукової діяльності необхідно виявляти, встановлювати та закріплювати сліди, які з'явилися при приготуванні, вчиненні та приховуванні злочину [5, с.21].

Особливістю слідів примушування до виконання чи невиконання ЦПЗ є те, що їх слід розглядати у двох напрямках:

1. Сліди, які з'явилися до моменту вчинення злочину, але які мають значення при розслідуванні (договори, угоди, записи у реєстрах нотаріальних органів та ін.);

2. Сліди безпосереднього вчинення злочину.

Розглядаючи питання формування слідів, вважаємо доцільним вивчати їх паралельно етапам вчинення злочину. Так, на етапі приготування до вчинення примушування до виконання чи невиконання ЦПЗ можуть з'являтися сліди як матеріального, так і інтелектуального характеру. Плануючи вчинити примушування, злочинець може, наприклад, повідомити про це інших осіб (такими можуть бути знайомі потерпілого та самого злочинця). Це ж стосується й випадку консультацій із спеціалістами (юристами, банківські службовці, нотаріуси та ін.). Також можна віднести до таких дій сліди, які виникають при формуванні злочинної групи.

Найбільш ймовірними слідами при вчиненні примушування до виконання чи невиконання ЦПЗ можуть бути наступні:

– сліди трасологічного (контактного) походження;

– предмети – речові докази (листи, магнітні плівки із записом погроз та ін.) при цьому слід враховувати той факт, що інколи потерпілі використовують технічні засоби для фіксації вимог з боку злочинців;

– сліди, які були створені в результаті пошкодження, знищення майна потерпілого або інших осіб;

– сліди, які були створені при застосуванні насильства до потерпілого та його близьких родичів;

– сліди опору потерпілого.

Таким чином, важливою слідчою дією при встановленні слідів вчинення злочину є огляд місця події.

Також важливу роль при розкритті та розслідуванні примушування до виконання чи невиконання ЦПЗ має встановлення та аналіз слідів його приховування. Такі сліди можуть бути створені в результаті вчинення тиску на потерпілого та його близьких родичів, а також на свідків. У випадку виконання зобов'язання потерпілим такі сліди можуть з'являтися в нотаріальних органах, де було засвідчене виконання ЦПЗ. Крім цього, сліди мо-

жуть з'являтися при приховуванні матеріальних цінностей, які були отримані в ході виконання потерпілим ЦПЗ.

Характерною рисою розслідування злочину є необхідність детального вивчення особи потерпілого та підозрюваного різних сторін їх життя, їх зв'язки а також зв'язки між ними, причин та умов виникнення між ними цивільно-правових відносин [2, с.7]. Це обумовлено тим, що у більшості випадків потерпілий і підозрюваний знайомі між собою (вивчення кримінальних справ показало, що у 97% випадків примушування потерпілі вказують на підозрюваного, а 3% складають випадки, коли угода укладалася за участі представника боржника за угодою, оскільки сторони зобов'язання (кредитор та боржник) при укладанні завжди мають змогу познайомитись один з одним. Але у випадку, коли кредитор вдається до допомоги кримінальних угруповань, з метою примусити до виконання чи невиконання ЦПЗ боржником, можливість швидкого визначення кола підозрюваних дещо ускладнюється.

У багатьох випадках потерпілі довгий час не звертаються до правоохоронних органів, боячись розправи з боку злочинців, але все ж таки первинним джерелом інформації виступає потерпілий, а в першому випадку таку інформацію можливо отримати із інших джерел (розслідування інших злочинів, оперативна інформація, анонімні повідомлення тощо). Також труднощі у розслідуванні злочину виникають у випадку, коли потерпілий змінює або повністю відмовляється від своїх свідчень при виникненні деяких обставин. Такими можуть бути, наприклад, виконання (невиконання) своїх зобов'язань перед кредитором, погрози застосувати насильство, або його застосування.

Примушування до виконання чи невиконання ЦПЗ, як правило, скоюється впродовж певного часу, починається із погроз, а вже в подальшому в разі, якщо вимоги злочинців не виконуються, переходять до фази застосування насильства, пошкодження майна тощо. Така ситуація дає змогу правоохоронним органам організувати документування злочинної діяльності злочинця, таким чином зібрати докази для використання їх в подальшому розслідуванні злочину.

Таким чином бачиться наявність специфічних особливостей криміналістичної характеристики примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань в її структурі, встановлення яких стане підґрунтям для висунення версій та для визначення правильної лінії провадження досудового слідства.

Список літератури: 1. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Під заг. ред. Потебенька М.О., Гончаренка В.Г. К., 2001. 2. Центров Е.Е. Криминалистическое учение о потерпевшем. М., 1988. 3. Колесніченко А.Н., Коновалова В.С. Криміналістична характеристика злочинів: Учебний посібник. Х., 1985. 4. Казарина А.Х. Выявление скрытых хищений путём ревизий и проверок организованных в процессе осуществления общего надзора прокуратуры. М., 1981. 5. Лисенко В.В. Розслідування вимагань. Х., 1996.

Надійшла до редколегії 14.01.05